

Azərbaycan və Türkiyə qardaşlığının qəhrəmanlıq zirvəsi

Tahir Aydınoglu

Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlməsi və Nuru paşanın rəhbərliyi altında Gəncədən Bakıya gəlməsi, bir neçə şəhərin azad edilməsi və şiddətli döyüşlər nəticəsində sentyabrın 15-də Bakının azad edilməsi tarixi hadisə idi. Qədirbilən Azərbaycan xalqı bunu heç vaxt unutmayacaq, şəhidlərin əziz xatirəsini daim öz qəlbində yaşadacaq.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

101 il əvvəl sentyabrın 15-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və qardaş Osmanlı dövlətinin hərbi qüvvələrindən formalaşdırılmış Qafqaz İslam Ordusunun Bakını yadlardan-yağılardan azad etməsi çoxminillik keçmişimizin və milli dövlətçiliyimizin bərpası ilə nəticələnən istiqlal mücadiləmizin ən parlaq və öyüncü səhifələrindən biridir. Dövlət müstəqilliyinə qovuşduqdan sonrakı dövrdə bu hadisənin ildönümləri hər il ölkəmizdə və xüsusən 101 il əvvəl milli paytaxt statusu qazanmış Bakıda tarixi qədirbilənlik duyğuları və ümummilliyə təntənə ilə qeyd edilir.

Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” tarixi sərəncamında bu şanlı tarixin məna və önəmi layiqincə vurğulanmış, dövlət başçısının elan etdiyi 2018-ci il – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili çərçivəsində 15 Sentyabr Bakının Qurtuluşu Günü də möhtəşəm şənliklərlə yad edildi. Qardaş Türkiyənin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın yubiley təntənəsində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə qoşa dayanması, Türkiyə hərbiçilərinin də qatıldığı Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin möhtəşəm paradı, hər iki ölkə ictimaiyyəti nümayəndələrinin qol-boyun olduğu nəhəng izdihamlar xalqlarımızın bir əsr əvvəl zamanın sınağından şərəflə çıxardığı qəhrəmanlığa sonsuz ehtiram və dərin sədaqətin canlı ifadəsi oldu.

Tarixi rəşadətin 101-ci ildönümündə o qanlı və şanlı tarixə yenidən iftixarla nəzər salırıq. Tarixi xronikadan bəlli olur ki, əvvəlki bir əsrlik dövrdə dövlətçiliyini itirmiş xalqımız 1918-ci ildə tarixin verdiyi ilkin fürsətdə müstəqilliyinin bərpa olunduğunu elan etsə də, bu missiyanın gerçəkləşdirilməsi hündür və qalın maneələrlə üzləşmişdi. O günlərdə və aylarda Bakı şəhəri daşnakxislət bolşevik Stepan Şaumyanın başçısı olduğu Bakı Xalq Komissarları Sovetinin bolşevik-erməni silahlı qüvvələrinin işğalı altında olduğundan, milli hökumət müvəqqəti olaraq Gəncədə yerləşmişdi. Müstəqil Azərbaycan, Bakısız başsız bədənə bənzəyirdi. Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin başlıca vəzifəsi Bakını işğaldan azad etməkdən ibarət idi. Milli hökumətin ixtiyarında olan cəmi 600 nəfərlik qüvvə ilə Bakı Sovetinin 18 minlik qoşununa qarşı hərbi əməliyyatlar keçirmək mümkün deyildi.

Cümhuriyyətin qurulması ərəfəsində Azərbaycan təmsilçiləri İstanbula gedərək Osmanlı Türkiyəsindən kömək istəmişdilər. Türkiyənin hərbi naziri Ənvər paşa vəziyyəti nəzərə alaraq qardaşı Nuru paşaya rəhbəri olduğu hərbi hissələrlə birlikdə Təbriz istiqamətindən Gəncəyə doğru hərəkət etmək barədə əmr vermişdi.

1918-ci il iyunun 4-də müstəqil Azərbaycan hökuməti ilə Osmanlı dövləti arasında “Qarşılıqlı yardım və dostluq haqqında” imzalanan müqaviləyə əsasən, Osmanlı hökuməti Azərbaycana hərbi yardım göstərməyi öhdəsinə götürmüşdü. Lakin Bakı Sovetinin bolşevik-daşnak ordusu Milli Azərbaycan hökumətinin fəaliyyətinə birdəfəlik son qoymaq üçün 1918-ci il iyunun 10-da Gəncə istiqamətində hücumla başlamışdı.

Hərbi əməliyyatların aparıldığı ərazilərdə müsəlman əhali talanlara və soyqırımına məruz qoyulmuşdu. İyunun 23-də Azərbaycan hökuməti ölkədə hərbi vəziyyət elan etmişdi. 27 iyun – 1 iyul tarixində Nuru paşanın komandanlıq etdiyi Qafqaz İslam Ordusu Göyçay ətrafındakı döyüşlərdə müharibənin taleyini həll etmişdi. Bakı Sovetinin qoşunlarının Gəncəyə yürüşünün qarşısı alınmış və Qafqaz İslam Ordusu Bakı istiqamətində əks hücumla başlamışdı. Daşnak-bolşevik qoşunu darmadağın edilərək geri çəkilmək məcburiyyətində qalmışdı. Bir-birinin ardınca Göyçay, Kürdəmir, Ağsu, Şamaxı daşnak-bolşevik işğalından azad edilmişdi. Növbə Bakıya çatmışdı.

Həmin vaxt bolşeviklərə qarşı olan və çar Rusiyasının İran ərazisində hərbi əməliyyat apararaq kazak dəstəsinin komandanı polkovnik Lazar Biçeraxovun qoşunu da Bakıda idi. Ona tabe olan qüvvələr Bakının şimalındakı Biləcəri stansiyasında müdafiə mövqeyi tutmuşdu. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin həyata keçirdiyi anti-azərbaycan siyasəti bolşeviklərin tamamilə nüfuzdan düşməsinə və 1918-ci il iyulun 31-də onların istefasına gətirib çıxartmışdı.

Bundan istifadə edən eser-menşeviklər və daşnaklar avqustun 1-də Bakıda oyuncaq Sentrokaspi diktaturası adlanan idarəetmə orqanı yaratmışdılar. Bu hərbi rejim ilk gündən bolşeviklərə divan tutmaq və Cənubi Azərbaycanda olan ingilis qoşununu Bakıya dəvət etmək mövqeyi tutmuşdu. Avqustun 4-də 300 zabit və əsgərdən ibarət ilk ingilis dəstəsi Bakıya gəlmişdi.

Bakı şəhərinin işğaldan azad edilməsi üçün ilk cəhd 1918-ci il avqustun 5-də göstərilmişdi. Həmin gün Qafqaz İslam Ordusu Əlahiddə Azərbaycan Korpusu ilə birgə “Qurd qapısı” istiqamətindən Bakı üzərinə hücum keçmişdi. Lakin ilk hücum uğursuz olmuşdu. Avqustun 17-də isə Britaniya ordusunun generalı Lionel Denstervilin Bakıya qoşun çıxarmasını Erməni Milli Şurası böyük sevinclə qarşılamışdı. Denstervilin Bakıdakı hərbiçiləri 1000 əsgər və zabıtdən ibarət idi. Generala Bakı neftinə sahib olmaq və Qafqaz İslam Ordusunu şəhərə buraxmamaq tapşırığı verilmişdi.

Polkovnik Biçeraxov general Denstervillə gizli razılığa gələrək, türk qoşunlarına qarşı birgə əməliyyat aparmağa hazır olduğunu bildirmişdi. Lakin o, iyulun 30-da Qafqaz İslam Ordusu qarşısında məğlubiyyətin labüd olduğunu görərək, dəstəsini cəbhə xəttindən çıxarıb Port-Petrovsk (indiki Mahaçqala) istiqamətində şimala çəkilməmişdi.

Qafqaz İslam Ordusu sentyabrın 14-nə keçən gecə Bakı üzərinə başlanan növbəti hücumla qarşıya qoyulan vəzifələri uğurla yerinə yetirmişdi. Elə həmin günün axşamı Denstervilin qoşunu gəmilərlə Bakını tərk edərək Ənzəliyə qayıtmışdı. Sentyabrın 15-də isə döyüşlər o qədər də uzun sürməmişdi. Həmin gün Sentrokaspi diktaturası və onunla bir cəbhədə müqavimət göstərən erməni-rus, daşnak-bolşevik, eser-menşevik qüvvələr məğlub olmuşdu. Bakının azad olunması üçün Osmanlı--Azərbaycan qüvvələrinin hücumun son mərhələsində apardıqları ikigünlük əməliyyat inamlı qələbə ilə başa çatdırılmışdı.

Sentyabrın 16-da parlaq qələbə münasibətilə türk-Azərbaycan hərbi hissələrinin paradı keçirilmişdi. Paradda Nuru paşa, Xəlil paşa, general Əliağa Şıxlinski, polkovnik Həbib bəy Səlimov, Azərbaycan parlamentinin, hökumətinin üzvləri və Bakı və ətraf kəndlərin sakinləri iştirak etmişdilər. Paraddan sonra adları çəkilən şəxslər və hökumət rəsmiləri qoşun bölmələrinin müşayiəti ilə Bakıya daxil olmuşdular. Möhtəşəm və tarixi qələbədən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin paytaxtı sentyabrın 17-də Gəncədən Bakıya köçürülmüşdü. Beləliklə, Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bərpa edilməsinin əsas mərhələsinə start verilmişdi.

Bu qısa xronikanın arxasında dayanan ağır mərhumiyyət və böyük rəşadət mənzərəsi qat-qat əhatəli və təsirlidir. 101 ilin bu başından görünən o qəhrəmanlıq barədə tarixçi və hərbi tədqiqatçıların söylədikləri həqiqətlərə nəzər salaq.

Yaqub Mahmudov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun direktoru, akademik:

–15 sentyabr 1918-ci ildə Bakı şəhərinin erməni-bolşevik işğalından azad edilməsi Azərbaycan tarixinin ən şanlı hadisələrindən biridir. Bu şanlı hadisə şəhərin daşnak quldurlarının əlindən xilas olunması və Bakının Azərbaycan xalqına qaytarılması demək idi. Uzun zaman Azərbaycan Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olmuş Bakıya 1918-ci ildə yenidən paytaxt statusu verildi. O zaman Bakını milli şəhər statusundan çıxarmaq istəyir, ermənilər isə ona gələcək paytaxtları kimi baxırdılar. Bakının azad olunması ilə bu mənfur siyasətin qarşısı alındı və Bakı milli qüvvələrin cəmləşdiyi Azərbaycan şəhərinə çevrildi.

Osmanlı – Azərbaycan hərbi əməkdaşlığı nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyi qorundu, Azərbaycan Ordusu yaradıldı və Bakı şəhəri azad edilərək Azərbaycanın paytaxtına çevrildi. Ən əsası isə 1918-ci ilin yazından başlayaraq erməni-bolşevik dəstələrinin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri soyqırımlar dayandırıldı. Bakının azad edilməsi Azərbaycanın dövlətçilik tarixində çox mühüm hadisədir.

Bakı işğal altında olan zaman milli hökumətin ixtiyarında bir neçə yüz nəfərlik hər bir qüvvə var idi. Belə bir ağır vəziyyətdə osmanlı hərbi birləşmələri Bakının işğaldan azad edilməsinə həlledici güc oldu.

Azərbaycan və türk hərbi qüvvələri 1918-ci ildə erməni-bolşevik dəstələrinə qarşı birgə savaşıblar. O zaman Bakının azad olunması, heç şübhəsiz, Nuru paşanın başçılıq etdiyi Qafqaz İslam Ordusunun fəaliyyəti olmaqla yanaşı, həm də Azərbaycan xalqının özünün böyük qəhrəmanlıq göstəricisidir.

Beləliklə, Bakının yağılardan xilas edilib müstəqil Azərbaycanın paytaxtına çevrilməsi yeni tariximizin özül daşlarından biri, türk-müsəlman Şərqiində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti isə dünya tarixinin ən demokratik dövlət qurumlarından biri oldu.

Solmaz Rüstəмова-Tohidi, tarix elmləri doktoru:

– Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində ən əlamətdar zaman kəsiyi sayılan 1918-ci ilin mühüm hadisələri sırasında 15 sentyabr Bakı şəhərinin rus-erməni-ingilis qüvvələrindən azad edildiyi gün xüsusi yer tutur. Həmin il Bakının işğaldan qurtardığı gün Qurban bayramına təsadüf etmişdi və xalq hər iki bayram şərəfinə qurbanlar kəsmişdi. Azərbaycan mətbuatı Bakının qurtuluşunu tərənnüm edən yazılar, şeirlər, türk komandanlığına ünvanlanmış təşəkkür məktubları, Azərbaycan hökumətinin ünvanına gələn təbrik teleqramları dərc etmişdi.

Sentyabrın 27-də türk komandanlığı bu böyük qələbə münasibətilə təntənəli ziyafət vermiş və Qafqaz İslam Ordusunun yüksək rütbəli zabıt heyətini mərasimdə iştirak edən Azərbaycanın dövlət xadimlərinə, nüfuzlu şəxsiyyətlərinə təqdim etmişdi. Təbrik və təşəkkür nitqləri bir-birini əvəz edən məclisdən sonra onun iştirakçıları minarələri top və pulemyot mərmiləri ilə dağıdılmış Təzəpir məscidinə gedərək cümə namazı qılmışdılar. Şəhər sakinlərinin də axınla qoşulduğu namazda Bakı döyüşlərində həlak olan şəhidlərin ruhuna dualar oxunmuşdu. Bakının azad olunması uğrunda Gəncə vuruşlarından başlayaraq Qafqaz İslam Ordusunun 1142 nəfər zabıt və əsgəri şəhid olmuşdu.

1918-ci ilin payızında Azərbaycan xalqı türk qardaşları ilə birlikdə böyük bir tarixi hadisənin coşğusunu yaşamışdı. O zaman rəngarəng xalılar, ay-ulduzlu al bayraqlarla bəzədilmiş Yay klubunda (Filarmoniyanın binası) Nuru paşanın şərəfinə verilən təntənəli ziyafətdə Azərbaycan hökumətinin başçısı Fətəli Xan Xoyski “Bu qan və bu qan tökülən mübarək yerlər heç bir vaxt unudulmaz və xatirdən çıxmaz. Millət Sizə minnətdardır” deyərək Azərbaycan türklərinin təşəkkürlərini Nuru paşaya bildirmişdi. M.Ə.Rəsulzadə, Əhməd bəy Ağayev, Nuru paşanın yüksək emosional ruhda söylədikləri nitqlərdə Bakının Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qaytarılmasının əhəmiyyəti və türk ordusunun qəhrəmanlığı ən təsirli sözlərlə ifadə edilmişdi.

Bakının azad edilməsi həm şəhərin, həm də ümumilikdə Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində son dərəcə mühüm hadisə olmaqla müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulması uğrunda milli qüvvələrin mübarizəsində bütöv bir dövrün qalibiyyətlə başa çatdığı və yeni bir dövrün başlanğıcının təənnümü olmuşdu. Bu, həqiqətə, böyük tarixi hadisənin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən geniş və çox təntənəli qeyd edilən birinci ildönümündə “Azərbaycan” qəzetinin yazdığı kimi: “Əgər 28 may tarixini biz müstəqilliyimizin rəsmi elan edilməsi günü hesab ediriksə, 15 sentyabr gününü, Azərbaycan qoşunlarının və Azərbaycan hökumətinin Bakıya daxil olduğu günü müstəqilliyin faktiki qazanılması və dövlətçiliyin əsaslarının yaradılması günü sayırıq”.

Şamistan Nəzirli, hərbi tədqiqatçı, yazıçı-publisist:

– Qafqaz İslam Ordusu 101 il əvvəl Bakını çox böyük çətinliklə azad etmişdi. Yayın qızmar istisində min-bir əziyyətlə Şirvan–Muğan düzünü keçib gələn türk ordusu böyük qəhrəmanlıqlara imza atmışdı. Əgər Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri Bakını işğaldan azad etməsəydi, bolşevik-daşnak və eser-menşevik qoşunları bütün əhalini Xəzər dənizinə tökə bilirdi. Düşmənlər böyük soyqırımlar törədəcək, uşaq, qadın, yaşlı demədən hamını məhv edəcəkdilər. Onsuz da bunları edirdilər. Əgər Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu şəhərə girməsəydi, Bakını daha faciəli aqibət gözləyirdi.

Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi ordunun xeyli hissəsini Azərbaycan hərbiçiləri təşkil edirdi. Onlar ikiqat igidliklə vuruşub, qəhrəmanlıq göstərirlər. General Əliağa Şıxlinski, həmin vaxt polkovnik olan Həmid bəy Səlimov və yüzlərlə zabitemiz bu qələbədə böyük rol oynayırlar. Təsədüfi deyil ki, Nuru Paşa Azərbaycan hərbiçilərini “Məcidiyyə” ordeni ilə təltif edib. O zaman polkovnik olan, daha sonra general rütbəsinə yüksələn Cavad bəy Şıxlinski də bu ordenə layiq görülüb. Yəni bizim öz qoşunlarımız, Əlahiddə Müsəlman Korpusumuz var idi. Əli silah tutanların hamısı Qafqaz İslam Ordusunun tərkibində vuruşurdu. 6 minə yaxın azərbaycanlı Nuru paşanın və Əliağa Şıxlinskiyə komandanlığı altında döyüşüb. Onların nə qədəri şəhid olub.

O zaman Bakı düşmənlərdən azad edilməsəydi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti deyərək bir dövlət davam gətirə bilməzdi, sonrakı tariximiz yadların tam ağılığı ilə bağlı olardı. Həmin dövrdə bizə qardaş köməyi hava, su kimi lazım idi. Erməni qaniçən Şaumyanın ən böyük arzusu Bakını erməni şəhərinə çevirmək və paytaxtımızı Rusiyanın bir vilayətinə döndərmək idi. Ona görə də hər vəchlə türk ordusunu Bakıya buraxmamağa çalışırdılar. Lakin Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri paytaxta girməyə nail oldular və şəhəri quldur-qatildən təmizlədilər.

Bugünlərdə Bakının qonağı olan Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin təqaüddə olan general-mayoru, Kipr müharibəsi qazisi Cümhur Evcil:

– Mudros sülh müqaviləsindən sonra Osmanlı imperiyası üçün hər şey bitdi. Mudrosdan aylar əvvəl də hər şey bəlli idi. Yolun sonu görünmüşdü. Osmanlı işğalla üz-üzə qala bilirdi. Lakin Ənvər paşa o ağır durumlarda belə Azərbaycana yalnız buraxmadı. Osmanlı torpaqları işğalla üz-üzə ikən Azərbaycana işğaldan azad etmək üçün qoşun göndərmək böyük risk idi, ancaq Ənvər paşa risklərin adamı idi və bunu etdi.

Tarixin bir cəhətidir ki, o dönmə Qafqazda üç böyük güc qarşı-qarşıya idi: Azərbaycanda biz vardıq, Ermənistanda ruslar, Gürcüstanda müttəfiqimiz olan almanlar. Biz Azərbaycana gələrkən qarşımıza çıxan ilk qüvvə almanlar olub. Bütün bunlara rəğmən Ənvər paşa və silah yoldaşları soydaşımız olan Azərbaycan türklərini erməni zülmündən, qırğın və təcavüzlərdən xilas etmək, ermənilərdən törətdikləri qətliaamların intiqamını almaq üçün Qafqaz İslam Ordusunu formalaşdırdı və qardaşı Nuru paşanı Azərbaycana göndərdi. İki qardaş xalq birləşdi və Bakı işğaldan azad edildi.

Mehman Süleymanov, tarix üzrə elmlər doktoru, ehtiyatda olan polkovnik:

– Osmanlı dövlətinin hərbi naziri Ənvər paşa Bakının azad edilməsi ilə bağlı Nuru paşa qarşısında ciddi tapşırıq qoymuşdu. Amma bu məsuliyyətli tapşırığın icrası üçün 1918-ci il avqustun 5-də göstərilən ilk cəhd gözlənilən nəticəni verməmişdi. Bu döyüşün nəticələri Qafqaz İslam Ordusu komandanlığının iradəsini qıra bilməmişdi. Bakı üzərinə növbəti uğurlu hücumun təşkil edilməsi üçün zəruri hazırlıq tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsinə və həyata keçirilməsinə başlanmışdı. Eyni zamanda, Azərbaycan daxilində yenidən mövcud qüvvələrin cəbhəyə səfərbər edilməsi üçün lazımı işlər görülmüşdü.

Hücum hazırlıq üçün lazım olan 40 gün ərzində keçirilən mövqə döyüşləri ilə Nuru paşa düşmən qüvvələrinə ciddi zərbə vurmuşdu və onları daim bir gərginlik altında saxlamağa müvəffəq olmuşdu. Bu mövqə döyüşləri ilə cəbhə xətti uzadılmış, qarşıdakı düşmən qüvvələrinin parçalanmasına nail olunmuş və Bakı şəhərinin mühasirəsi daraldılmışdı.

Sentyabrın 14-də gedən döyüşlərin nəticələri ümumən Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanı razı salmışdı. Şəhəri gün isə hərbi təzyiq altında danışıq yolu ilə Bakı şəhəri bütünlüklə Qafqaz İslam Ordusu

tərəfindən azad edilmişdi. “Sentrokaspi” diktaturasının şəhərdəki dayaqları olan qüvvələr gəmilər vasitəsilə qaçıb canlarını qurtarmışdılar. Qaçmaq imkanı olmayanlar isə təslim olmuşdular.

Bakı şəhərinin azad edilməsi həm Azərbaycan ictimaiyyətinin, həm də Türkiyə dövlət rəhbərlərinin, xüsusilə Ənvər paşanın çox böyük sevincinə səbəb olmuşdu. O, Nuru paşaya göndərdiyi teleqramında belə yazmışdı: “Böyük Turan imperatorluğunun Xəzər kənarındakı zəngin bir qonaq yeri olan Bakı şəhərinin zəbti xəbərini ən böyük müsbətlə qarşılarım. Türk və İslam tarixi sizin bu xidmətinizi unutmayacaqdır. Qazilərimizin gözlərindən öpər, şəhidlərimizə fatihələr ithaf edərim”.

Beləliklə, Azərbaycanın qatı düşmənlərinin əlində oyuncağa çevrilən, yerli əhalisi soyqırırma məruz qalan, sərvətləri talan edilən Bakı şəhəri, nəhayət, öz azadlığına qovuşdu və onun tarixində müstəqil bir xalqın baş şəhəri olmaq kimi şərəfli bir səhifənin başlanğıcı qoyuldu.